

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЯК СТАДІЇ ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

© Радейко Р. І., 2014

Висвітлено поняття та особливості формалізації права як однієї із стадій правотворення. Проаналізована правотворчість та її стадії. Розглянуто формалізацію права як закономірний спосіб впорядкування суспільних відносин. Особливості розвитку формалізації права продемонстровано на прикладі законодавчої та судової правотворчості.

Ключові слова: право, правотворчість, планомірно-раціональна правотворчість, формалізація права, динамізм права, стабільність права, закон, судова правотворчість.

Р. І. Радейко

ОСОБЕННОСТИ ФОРМАЛИЗАЦИИ ПРАВА КАК СТАДИИ ПРАВОТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Освещено понятие и особенности формализации права как одной из стадий правотворчества. Проанализировано правотворчество и его стадии. Рассмотрено формализацию права как закономерный способ упорядочения общественных отношений. Особенности развития формализации права продемонстрировано на примере законодательного и судебного правотворчества.

Ключевые слова: право, правотворчество, планомерно-рациональное правотворчество, формализация права, динамизм права, стабильность права, закон, судебное правотворчество.

R. I. Radeyko

FORMALIZATION OF LAW AS A LAW-MAKING STAGE

The article studies the concept and features of the formalization of law as one of lawmaking stages. It analyses the process of law-making and its stages. Formalization of law is considered as a natural way to regulate social relations. Development trends in the formalization of law and its features are demonstrated by the legislative and judicial lawmaking.

Key words: law, law-making, systematically - rational law-making, formalization of law, dynamism of law, stability of law, statute, judicial law-making.

Постановка проблеми. Будь-яка держава, будучи однією із історичних форм суспільного буття, немислима без права. Свої функції держава здійснює за допомогою права, яке одночасно є засобом регулювання суспільних відносин. Так, на думку угорського правника Ч. Варги, правове регулювання завжди має на меті передусім визначити нечітке та непередбачуване майбутнє, щоб в такий спосіб надати йому вічної дійсності. Однак внаслідок історичного розвитку суспільства через певний період часу правила невідворотно “будуть оточені відхиленнями від них (у формі винятків), що рано чи пізно призведе до формування нових, більш детальних правил” [2, с. 118]. Саме тому з точки зору позитивного права зв'язок між державою та правом полягає у тому, що саме створення

права, відповідно до суспільної необхідності, є однією із найважливіших функцій кожного із етапів розвитку держави.

Стан дослідження. Проблема формалізації права як стадії правотворення належить до малодосліджених у вітчизняній теоретико-правовій науці. Проблемні аспекти формалізації права не могли залишитися без уваги теоретиків права (Л. І. Заморська, М. І. Матузов, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко та ін.). Однак загальнотеоретичний аспект цієї проблеми не є достатньо дослідженим та розкритим, у зв'язку з чим у цій роботі **поставлено за мету:** здійснити теоретико-правовий аналіз формалізації права як стадії правотворчого процесу і закономірного способу впорядкування суспільних відносин; розглянути розвиток формалізації права на прикладі законодавчої та судової правотворчості.

Виклад основних положень. Право – це універсальний механізм державно-владного впливу на суспільство шляхом регулювання суспільних відносин. Поширеність права на суспільні відносини та ефективність правового регулювання, тобто його дія визначається рівнем якості правових норм, які функціонують у державі та суспільстві, тим самим забезпечуючи правопорядок і законність. Функціонування права та його місце у системі соціального регулювання визначається рівнем розвитку суспільстві та соціальними факторами, які впливають на розвиток права, особливостями впливу права на суспільні відносини, специфікою та ефективністю правового регулювання. Усе це охоплює сферу існування та дії права, тобто, де право зароджується, виникає, функціонує, розвивається та вдосконалюється [4, с. 217].

Правотворчість є важливою сферою державно-владної діяльності для створення, зміни, перегляду чи скасування нормативно-правових актів. М. А. Придворов та В. В. Трофімов, аналізуючи планомірно-раціональний тип правотворення, визначають його структуру у формі п'яти стадій. Перша стадія – виникнення соціальних та державно-правових закономірностей, друга – формування інтересів і усвідомлення прагнення індивідами та їх групами вирішити соціальні проблеми за допомогою права, третя стадія – формування основних правових ідей та засад актів правотворчості, четверта – формалізація правових ідей шляхом створення норм позитивного права та їх формального закріплення і п'ята – соціалізація формалізованих норм та їх адаптація до реальних умов соціально-правового життя [11, с. 295]. Саме на четвертій стадії відбувається юридизація суспільних відносин, легалізація певних інститутів та явищ державно-правової дійсності, вдосконалення законодавства і реальне закріплення у ньому гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина. Право як результат правотворення є особливими явищем і йому властиве, як і всякому іншому, свій зміст та своя форма, а отже, фактично сутність правотворчості зводиться до вираження правового змісту у відповідній формі [1, с. 21]. Як стверджує Л. І. Заморська, зміст не може бути реалізований поза конкретною формою, остання є дієвою, коли наповнена відповідним змістом [5, с. 238–239].

У правотворчому процесі закріплення правових норм у джерелах права супроводжується їх формалізацією. Формалізація, як наголошує К. С. Щеколов, є природною тенденцією розвитку права, викликана необхідністю раціональним способом врегулювати максимально велику кількість суспільних відносин [13, с. 17]. Шляхом формалізації суспільні правила знаходять своє відображення у джерелах права (кодекс, закон, указ, постанова тощо) та можуть набути характеру чинних правових норм, критеріями правомірного та неправомірного у житті окремих осіб і цілих соціальних груп. Суб'єкти правотворчого процесу завжди повинні прагнути до максимально реального відображення тих чи інших процесів, явищ, пізнання їхньої сутності. Чим ясніше та однозначніше вони це здійснюють, тим впевненіше можна говорити про те, що сформульовані ним норми будуть ефективно функціонувати, забезпечуючи права і свободи людини та громадянина. Як зазначає Л. І. Заморська, формальна визначеність права надає певної чіткості, однозначності та зрозумілості формально-правовим приписам, які виражені у законах, указах, постановах розпорядженнях тощо, а отже, і самому праву [5, с. 109]. У випадку невизначеності та нечіткості

норми права відбувається неоднозначне її розуміння та тлумачення, що в практичній площині призводить до неоднакового її застосування*.

Практичні аспекти питання про “належну фіксацію” не зводяться до простого механічного закріплення об’єктивних норм. Це, швидше, питання про пошук для кожної з норм адекватної для неї форми і свого місця в системі права. Російські дослідники М. І. Матузов та О. В. Малько наголошують, що норми права повинні бути закріплені у відповідних формах, “які є способом їх існування, формами життя” [8, с. 157]. Без зовнішньої форми норми права не можуть існувати та виконувати свої завдання з регулювання суспільних відносин. Не випадково С. А. Калінін зазначає, що “...формальна визначеність вказує на зовнішні способи вираження нормативності, тобто право завжди пов’язане з його закріпленням у певному джерелі. Недотримання форми веде до втрати властивостей права” [6, с. 294]. Тому пошук форми правового регулювання не потрібно розглядати як другорядне питання. Саме від правильного обрання зовнішньої форми залежать чинність, дія та ефективність нормативно-правового акта, місце кожного з них у системі права загалом, співвідношення з іншими нормативними актами, що регулюють відповідну сферу відносин, вплив нового акта на вже існуючі юридичні акти. Як справедливо зауважується в правовій літературі, проблема адекватного змістового відображення прав і обов’язків як об’єктивних явищ у нормах права, законах, конституціях “дійсно існує й вона не проста, як і більш широка проблема вдосконалювання всієї юридичної форми сучасних суспільних відносин, її оптимальності, ефективності, надійності...” [9, с. 107–108].

За планомірно-раціонального типу правотворення суб’єкти правотворчої діяльності намагаються у належний спосіб усвідомити, зрозуміти та реально відобразити ті моделі правової поведінки (взаємодії), які склалися об’єктивно, і їх необхідно лише правильно зафіксувати у нормах і текстах нормативних актів, або прийняти відповідні правові рішення, які розраховані на моделювання деяких нових, раніше неіснуючих суспільних відносин. Такий тип правотворення забезпечує стабільність та довгостроковість дії закону та інших актів. Системність, планомірність та узгодженість правотворчої діяльності забезпечує стійкість механізму правового регулювання. Правильне визначення форми та ретельне опрацювання текстів нормативно-правових актів суб’єктами правотворення сприятиме усуненню недоліків (дефектів) змісту і техніко-юридичного оформлення акта. Завдяки однозначному формальному визначенню та закріпленню правових норм суб’єкти правовідносин мають можливість реалізовувати і захищати свої права, свободи та інтереси, вимагати необхідних дій від інших суб’єктів, а також бути обізнаними про обсяг і види відповідальності за вчинення протиправних діянь.

Однак, незважаючи на активізацію законотворчої діяльності українського парламенту, можна констатувати про відсутність балансу між соціальними потребами та їх нормативно-правовою забезпеченістю, зокрема правових зв’язків між комплексними рішеннями державних завдань та прийнятими нормативно-правовими актами, порушення пріоритетів у правовому регулюванні, створення нових актів без їх зв’язку із системою чинного законодавства, невідповідністю між законами та підзаконними актами. Так, за оцінкою О. Петришина: “...кількість законів зростає (*див.*

* Так, згідно з довідкою Вищого адміністративного суду України, до вивчення та узагальнення практики застосування адміністративними судами законодавства під час розгляду та вирішення впродовж 2010–2011 років справ стосовно реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо) “спеціального закону, який регулював би суспільні відносини у сфері мирних зібрань, законодавства України, сьогодні не має. ... Стаття 39 Конституції України хоча і передбачає завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання, однак не встановлює конкретних термінів такого сповіщення. Невизначеність цього питання викликає різне застосування зазначеної норми Конституції та вказує на необхідність його законодавчого врегулювання”. (Довідка Вищого адміністративного суду України щодо вивчення та узагальнення практики застосування адміністративними судами законодавства під час розгляду та вирішення впродовж 2010–2011 років справ стосовно реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо) підготовлена суддею Вищого адміністративного суду України М. Смоковичем та начальником відділу узагальнення судової практики, судової статистики, надання медичної допомоги. Квітень 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/ua/plenum__vas.html?_m=publications&_t=rec&id=2327&fp=11).

таблицю), вони стають все більш деталізованими та суперечливими, що створює підґрунтя для виникнення специфічного для сучасного стану розвитку держави і права феномену “надмірної юридикації” [10, с. 88].

**Кількість зареєстрованих проектів законів
та прийнятих законів Верховною Радою України (2002–2014 рр.)**

Рік	Кількість зареєстрованих проектів законів у Верховній Раді України	Кількість прийнятих законів Верховною Радою України
2002	801	232
2003	1178	318
2004	1013	301
2005	1305	286
2006	1190	246
2007	660	108
2008	1269	158
2009	1145	248
2010	1043	271
2011	1195	383
2012	1218	357
2013	2177	153
2014**	586	81

Більшість із відомих способів формування права (нормативна, договірна, судова) задіяні у процесі формалізації права. На певних історичних етапах у різних правових системах деякі з них можуть домінувати та/або доповнюватися (компенсуватися) іншими способами правотворчості. У кінцевому результаті для правової системи важливіше, щоб правова норма не лише набула формалізованого вигляду, а й органічно увійшла до загальної системи правових координат і сприяла її прогресивному розвитку. Функціонування різних способів правотворчості сприятиме: підвищенню ефективності регулювання суспільних відносин; оновленню існуючого нормативно-правового матеріалу, його деталізації (конкретизації); усуненню (заповненню) прогалів у праві; систематизації нормативно-правового матеріалу [12, с. 350] тощо.

Зокрема, останніми роками активізується судова правотворчість, яка направлена не лише на усунення прогалів та колізій, а й на формування нових положень у формі правових позицій, що “усувають дисбаланс між вимогою часу та нормами права” [3, с. 219]. Головна відмінність судової правотворчості від законодавчої чи підзаконної визначається тим, що діяльність суду скерована на захист прав, та свобод людини і громадянина, цінностей права, свободи та справедливості притаманним лише правовим методам. Судова правотворчість відображає соціально-правовий досвід і результати діяльності вищих судових органів, що виражаються в офіційних актах органів судової влади (постановах, рішеннях та ухвалах) та містять актуальні правові позиції обов’язкового чи переконливого характеру (судові прецеденти, судова практика, інформаційні листи, рекомендації та роз’яснення вищих судових органів), а також обов’язкові до виконання приписи нормативного характеру, що містяться у рішеннях Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції та мають наслідком втрату чинності нормативно-правових актів або їх окремих положень у зв’язку з визнанням їх неконституційними чи незаконними [7, с. 496].

Висновки. Отже, формалізація права як стадія правотворчого процесу сприяє не лише стабільному або динамічному розвитку права, а закріплює адекватні правила взаємодії між

** Станом на 1 травня 2014 р. Дані отримані з офіційного веб-порталу Верховної Ради України (<http://www.rada.gov.ua/>).

суб'єктами права. Лише від правильного обрання зовнішньої форми залежить юридична сила, ефективність та дія закріплених у відповідній формі правових норм. Кожен із способів створення правової форми відображає певні рівні правотворчої діяльності (законодавча, муніципальна, судова тощо). Формалізація права дає можливість зовнішньо закріпити зміст норми права у джерелах права, формально визначити інструменти правового характеру, що можуть ефективно застосовуватися у юридичній практиці, сприяючи виконанню правових обов'язків, забезпеченню та реалізації прав і свобод людини і громадянина, гармонізації інтересів особистості, держави та суспільства.

1. Атарицикова Е.Н., Некрасов Е.Е. Форма, содержание и язык права / Е. Н. Атарицикова, Е. Е. Некрасов // *Общество и право.* – 2012. – № 5 (42). – С. 21–26. 2. Варга Ч. Філософія права, теорія права і майбутнє теоретико-правової думки / Ч. Варга // *Філософія права і загальна теорія права.* – 2012. – № 1. – С. 116–130. 3. Гураленко Н. А. Судовий прецедент у системі джерел права: філософське та теоретичне осмислення: монографія / Н. А. Гураленко. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 256 с. 4. Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авт.; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Видавництво “Юридична думка”, 2010. – 360 с. 5. Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія / Л. І. Заморська. – Одеса: Фенікс, 2013. – 304 с. 6. Калинин С. А. Проблемы сущности права на современном этапе / С. А. Калинин // *Jurisprudencija: Teises socialinis veiksmingumas.* – *Mokslo darbai* 9 (87). – Vilnius: Lietuvos teises universitetas, 2006. – Р. 92–99. 7. Мазур М. В. Судова практика як джерело права: проблеми визначення поняття / М. В. Мазур // *Форум права.* – 2011. – № 3. – С. 493–497. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11mvrpvr.pdf>. 8. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 293 с. 9. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учеб. — М.: Юристъ, 2004. – 512 с. 10. Петришин О. Проблеми соціалізації права та соціологізації юриспруденції / О. Петришин // *Право України.* – 2013. – № 9. – С. 86–102. 11. Придворов Н. А., Трофимов В. В. Правообразование и правообразующие факторы в праве: монография / Н. А. Придворов, В.В. Трофимов. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. – 400 с. 12. Скакун О. Ф. Теорія права та держави: підруч. – 3-тє вид. – К.: Алерта, 2012. – 524 с. 13. Щеколов К. С. Бюрократизация права / К. С. Щеколов: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Москов. ун-т МВД РФ. – М., 2008. – 153 с.